

БРИГАДА У ОПШТОЈ РЕЗЕРВИ ПРВЕ АРМИЈЕ - СЕЛО ЉУБА (фебруар - почетак марта 1945.)

Осмог фебруара 1945. године штаб 1. армије наредио је потчињеним дивизијама да смене на положајима 1. пролетерску и 21. српску дивизију, које су пошле на одмор. Пета дивизија сменила је 21. дивизију, која се тада разместила на просторији Илок-Љуба. За време смене, сви штабови бригаде 21. дивизије упознали су штабове бригаде 5. дивизије са непријатељским положајима и његовим распоредом снага, аутоматског и тешког оруђа и вероватним правцима непријатељских напада и у потпуности их упознали са ситуацијом на својим дотадашњим положајима. Јединице 1. пролетерске и 21. српске дивизије биле су отада у општој резерви 1. армије.³²⁸

Пету српску бригаду сменила је на положајима у ноћи 8/9. фебруара 4. бригада 5. крајишке дивизије. Пета бригада је извршила покрет према селу Љуби у којем је остала све до 8. марта 1945. године. По посебном војностручном и политичком програму штабу 21. дивизије у јединицама бригаде изводила се војна и политичка обука са борцима и старешинама. Интензиван је и разноврстан био културно-просветни живот, а активне су биле партијске ћелије и скојевски активи.

ВОЈНОСТРУЧНА ОВУКА БОРАЦА И СТАРЕШИНА

Главна пажња у војној обуци бораца била је пре свега усмерена обуци бораца у опису и коришћењу свих врста личног и тешког наоружања, затим упознавању са војним и борбеним правилима и све то комбиновано са практичном обуком на терену.

У првом реду требало је сваког борца научити да што рационалније и вештије рукује личним наоружањем и посебно

³²⁸) АОС, к. 256, рег. бр. 4-1/1 и АОС, к. 253, рег. бр. 19/2, *Извештај штаба 21. дивизије*, К. пов. бр. 25, од 6. фебруара 1945. године.

аутоматским и полуаутоматским оружјем, да савлада основу гађања, службу обезбеђења и основна тактичка начела напада и одбране, али и савременог фронтског ратовања и позиционе одбране. Подучавање у руковању оружјем имала је да траје све дотле док сваки борац не научи да сам, без помоћи, обави сваку радњу: опис личног наоружања, расклапање и склапање, отклањање застоја, чишћење и подмазивање оружја. Старешине су биле обавезне да контролишу научено и само оружје, поред осталог да не би долазило и до нехотичног рањавања или чак и убијања другог борца. Напоредо са развојем НОВЈ и добијањем нових врста наоружања и опреме, штаб 21. дивизије и штабови њему потчињених бригада организовали су краће војне курсеве за поједине родове војске и службе и за поједина оружја и оруђа, зависно од промене бригадне и батаљонске формације.

Ради популарисања многих нових задатака, пре свега из области војностручне обуке бораца и старешина, командант бригаде капетан Теодосије Парезановић, у другом броју бригадног листа »Јастребац« (1. фебруар 1945) објављује чланак »Наши задаци« у којем обрађује: војностручно усавршавање руководилаца и старешина у нападу и одбрани, командовање, однос према нижим старешинама, а посебно указује на обавезу и дужност свих старешина да, неопходно плански изводе војностручну обуку бораца.

Штаб 21. дивизије израдио је програм војне и политичке обуке за период од 11. до 18. фебруара 1945. године.

Ради припреме дивизије за предстојеће фронталне борбе против далеко надмоћнијег непријатеља, од 9. фебруара до 23. марта извођена је била потпуна војна обука од јединачне све до батаљонског бојног гађања и одржавани су многи војни курсеви за ниже старешине. Од 11. до 28. фебруара 5. бригада се налазила у сремском селу Љубе и изводила војну обуку на теме: наоружање (чишћење, склапање и расклапање), стражарска служба, нишањење (нишањење у нишанску тачку, троугласто нишањење и сједињено нишањење), вод и чета у нападу, напад на насељено место, наступни марш.

На дан 20. фебруара штаб 21. дивизије доставо је штабовима бригада директиву за настављање борбене обуке. Батаљонска обука почела је 24. фебруара, а од 1. до 7. марта извршене су здружене вежбе. На дан 2. марта бригада је извела показну вежбу на тему: Наступни марш.

Двадесет осмог фебруара у бригадним јединицама извођена је ратна служба на неколико тема карактеристичних за ра-

товање на равничарском земљишту, као што је било оно на Сремском фронту: извођење наступног марша, кретање у зони даљне непријатељске артиљеријске ватре и поступак јединица и бораца на случај наиласка непријатељских авиона.³²⁹

Радило се интензивно на војној обуци у фебруару 1945. године, о чему политички комесар бригаде Јован Крстић Мргуд пише: »Тај рад је изгледао доста жив, и у исто време био је потпомогнут од стране политичких руководилаца. У томе су нарочито постигнути резултати да је један већи део бораца научио да рукује са свим оружјем које ми имамо. После бојног гађања борци су много више заволели своје оружје...«³³⁰

На курсевима обуке у руковању оружјем била је уведена посебна дисциплина у којој су се борци завезаних очију такмичили ко ће брже расклопити и поново саставити пушку, митраљез, аутомат. Готово за дивљење било је да су нови борци тако брзо учили да рукују новим оружјем да су сваки дан изненађивали своје старешине.

На дан 23. фебруара 1945. године, на свечаној прослави 27-годишњице оснивања Црвене армије, поподне је било организовано такмичење у гађању из свих оружја, затим у склапању и расклапању оружја, у чему је победио Милинко Радосављевић, борац 1. чете 1. батаљона који је расклопио руски митраљез »максим« за непуних 20 секунди, у гађању пушком »снајпер« победио је Божидар из 1. чете 2. батаљона а Гвозден Милошевић, борац 1. чете 3. батаљона, победио је у гађању минама из лаког бацача на 300 метара. Одржано је такмичење у издржљивости и брзини маршевања целом јединицом - водом.

Почетком марта 1945. године борци 1. чете 3. батаљона позвали су на такмичење све чете (у батаљонима) и приштапске чете бригаде (чета за везу, пионирска, извиђачка, чета аутоматичара, противавионска, санитетска чета, као и бригадна интендантура и пропагандни одсек бригаде). Такмичење је било предвиђено за све секторе по дисциплинама: војна обука и борбена готовост, извршавање добијених борбених задатака; познавање оружја, заузимање најбољег положаја пред борбену акцију (нападна или одбрамбена); ношење људских и материјалних губитака непријатељу; хватање »живог језика«,

³²⁹> 36. НОР, I, 18, док. 90 и АОС, к. 1047, рег. бр. 26-14/2 и к. 1043, рег. бр. 49-104/2.

330) дос, к. 1046, ф. 8/1, док. 1, *Извештај политичког комесара 5. српске бригаде*, март 1945. године, политичком комесару 21. дивизије, о политичком раду и стању у нашој јединици од 14. до 28. фебруара 1945. године.

живог непријатељског војника или официра; у којој ће се чети оспособити највише бораца за војне и политичке руководиоце.

Поред војностручног васпитања бораца, требало је оспособити старе борце и руководиоце за руковођење у новим ратним условима дејства на равничарском земљишту, на Сремском фронту. Сталне борбе које је бригада водила, слаба одећа и обућа, по зимском времену, и политичка непросвећеност бораца отежавали су у знатној мери правовремено и успешно решавање тог задатка. На том сектору много се радило тако да је дивизијски комитет КПЈ, 20. фебруара 1945. године, могао да констатује: »Војнички сектор коме су у овој ситуацији били подређени сви остали да би што пре јединицу оспособио у војничком погледу, организовао је ниже војничке курсеве по бригадама и у дивизији. Борци су упознали своје оружје и стекли поверење у њега, руководиоци су проширили своје знање тако да је у овом погледу Дивизија направила видан корак напред...»³³¹

Војна обука са старешинама извођена је и тако што су поједини војностручно уздигнути команданти батаљона добијали задужења да на састанцима штабова батаљона и командира чета често иступају са рефератима о посебним војним питањима, као што су; форсирање великих река, поседање одбрамбених гхоложаја на планинском земљишту, садејство међу јединицама две дивизије и многа друга. После прораде ових реферата на састанцима се развијала плодна жива дискусија.

У току јануара и фебруара 1945. године остварена су два успешна вида војне обуке старешина. Прво је штаб 1. армије наредио да сви руководиоци батаљона, бригада и дивизија обраде у писменој форми тему »Начин извођења напада на непријатеља« и да своје писмене саставе доставе том штабу на увид и оцену, а затим је наређено штабовима дивизије да израде »исдрпни програм тема и динамике за практичну наставу за војне вежбе и да тим програмом обухвате све руководиоце, од команданта батаљона до десетара«.³³²

Команданти батаљона и њихови заменици одржавали су теоретске војне састанке са командама чета и водова и са десетарима на којима су разматрали извештаје о протеклом раду, доношене су оцене о борбеном и политичком стању у

³³¹) Архив ЦК СКЈ (раније: АИКПЈ), бр. 43/45, *Организационо стање и задаци партијске организације 21. дивизије, 20. фебруара 1945. године, реферат за корпусну партијску конференцију.*

³³²> АОС, к. 1090, ф.1, док. 22 и к. 632, ф. 1, док. 13.

њиховим јединицама, о задацима који стоје пред командама чета и водова, а обрађиване су и теоретске војне теме, међу којима су најчешће биле: о нападу на непријатељске бункере, о понашању бораца приликом заузимања непријатељских положаја, о улози бомбаша у борби.

Настављено је са обуком истакнутијих бораца за старешинске дужности.

Почетком фебруара 1945. године свака бригада упутила је по 30 одабраних и храбрих бораца на подофицирски курс у Београд, који је требало да почне 13. фебруара и да траје два месеца, а 10. марта исте године штаб 21. дивизије наредио је штабовима потчињених јединица да изврше избор и доставе своје предлоге о упућивању једног броја војних и политичких руководиоца на школовање у војне школе и академије у Совјетском Савезу.³³³ па је из 5. бригаде ишао Стеван Миленковић и други.

Међу највећим проблемима и најважнијим задацима за време борбене делатности јединица НОВЈ на Сремском фронту били су: утврђивање, фортификацијско уређење положаја и укопавање, велики људски губици од немачких минских поља и војностручна обука бораца и старешина, посебно с обзиром на нове врсте оружја, а уз то и извођење политичког рада и спровођење културно-просветног живота у јединицама.

Укопавање се вршило ноћу, јер преко дана није било мрдања. Преко дана било је довољно да борац дигне само шаку или капу и да се огласи немачки снајпер, а ако претрчи само неколико корака а не легне, оде глава. Ровови су најчешће били пуни воде и смрзнутог снега са снопом кукурузовине на дну. Често су борци копали заклоне кашикама и прстима, бар двадесетак сантиметара, да би се заклонили од снајпериста.

Било је веома тешко, пише генерал Милутин Морача, заузимати насељена места у Срему, у којима су Немци имали упоришта. Бранили су их из бункера, ровова, иза цакова са песком, многе куће били су претворили у скоро неосвојиве бункере, на раскрсницама улица и у средини села постављали су јака митраљеска и бацачка гнезда.

Најбоље осматрачнице у равници су црквени торњеви. Торањ је тешко погодити из топа или из бацача и да би се то постигло, обично се утрошило много муниције. Ако се и погоди доњи део цркве, опет ништа јер су темељи по правилу били јаки и масивни. Немци су задавали многе муке и бриге

³³³> АОС, к. 1339/А, ф. 2, док. 13 и ф. 3, док. 7. - •

јединицама НОВЈ из таквих осматрачница, одакле су могли успешније да руководе паљбом из војних оруђа. Борили су се упорно и грчевито јер су морали да обезбеде одступницу за своје армије које су се повлачиле из јужних крајева долином Дрине и Босне. Често су закопавали старе тенкове и тако стварали грудобране. Тако нешто борци нису видели ни пре ни после тога.

Велике људске губитке све јединице НОВЈ трпеле су од минских поља које су Немци зналачки постављали. Свуда где би могао да се провуче вод, десетина или чета биле су постављене мине. Јединице НОВЈ у то време нису имале довољно обучених минерских јединица. Мине су Немци постављали и на стабљике кукуруза, тзв. »мине изненађења«. Борци НОВЈ су наилазили на њих и губили руке, ноге и делове тела. Од мина постављених у земљи много бораца је погинуло јер су оне биле знатно јаче. Био је то проблем са којим су се борци НОВЈ сукобили још од првих дана доласка у сремску равницу.

Тешко је било - сећају се борци 5. бригаде - и при одступању од Доњег Новог Села. Усташке присталице и фолксдојчери, док су јединице НОВЈ пролазиле кроз село Нијемци, сипали су с прозора врућу воду и маст на борце, али су такви били одмах откривени и хапшени.

Војностручне литературе за војну изградњу бораца и старешина одувек је била мало у штабу бригаде, а још мање у баталзонима и четама. Зато су добијена упутства и мање брошуре прекуцаване у штабу бригаде, понекад и у штабовима батаљона, или копирана на гештетнеру у штабу бригаде и онда дељене по четама.

Писана упутства правила и директиве виших штабова за војну обуку обрађивани су индивидуално и колективно (на часовима). Читало се по главама (одељцима), а онда дискутовало и разматрало се примена правила и упутстава на конкретне прилике у бригади и батаљонима. Правилима се никада није робовало ни међу борцима, а још мање међу старешинама.

Из војне обуке за пешадијске јединице коришћени су многи материјали од којих је децембра 1944. године добијен по један примерак брошуре »Кратко упутство о вршењу припрема јединица (од чета и батаљона до бригаде) за борбу, о току исте и о томе како после борбе вршити анализу исте, на која питања и моменте из протекле борбе треба обратити на-

рочиту пажњу, а 1. фебруара 1945. године достављен је штабовима дивизија и њима потчињеним бригадама по један примерак превода »Општа правила и опште и посебне дужности појединих бораца« из Пешадијске ратне службе Црвене армије, с напоменом да се проучи и примени на наше услове.³³⁴

Од штаба 21. дивизије добијено је и неколико брошура које је издало Пропагандно одељење ВШ НОВ и ПОЈ, а од марта 1945. године и Генералштаба ЈА, међу којима су за пешадијске јединице назначајније били »Метод рада и вежбе у борбеној обуци«, »Опис пешадијског ватреног оружја«, »Пешадијска муниција«, »Приручник за десетара и борца стрељачке десетине« (превод с руског), књига П. Иванова »Маневар и борба за опкољавање«.

Много је било књига и брошура и за руководиоце и за борце у артиљеријским јединицама, које су издавали Главна артиљеријска база и Артиљеријско одељење Врховног штаба НОВ и ПОЈ, а од марта 1945. године и Генералштаб ЈА, међу којима треба обавезно поменути: »Артилериско наоружање«, »Барути и експлозиви«, »Извиђање и служба везе у батерији и дивизиону«, »Јахаћи, запрежни и товарни прибор«, »Кратки упут руковања противтенковском пушком ПТРД калибра 14,5 мм, као и брошура пуковника Обрадовића »Упут за употребу бусоле типа 'безард' и многе друге.

За инжињеријске јединице и њихове руководиоце треба навести неколико издања Инжињеријске официрске школе Врховног штаба и Инжињеријско-техничког одељења 1. армије, међу којима: »Инжињеријски радови које изводи пешадија«, »Мине и минска поља«, »Пионирско правило«, »Ратни дрвени мостови«, »Пољска фортификација« и многе друге.³³⁵

Није било много писаног материјала за стручну обуку везиста. Забележене су углавном две стручне брошуре. Пропагандно одељење штаба 1. армије штампало је »Кратко упутство руководиоцима и служби везе« а команда веза Министарства народне одбране издала је брошуру »Класификација оправки главних средстава везе«.³³⁶

Значајне могућности за војностручну обуку бораца и старшина пружали су и бригадни и батаљонски листови који су на својим страницама објављивали стручне чланке о настави

³³⁴> АОС, као под 303.

³³⁵> Библиографија издања у народноослободилачком рату 1941-1945, Војноисторијски институт, Београд, 1964, одреднице број 609, 782, 855, 955, 335, 10, 26, 362, 368, 504, 762, 302, 618, 868, 901.

³³⁶ Исто, одреднице 505 и 454.

гађања, стражарској служби, о елементима ратне службе и остало из војне обуке. У 5. броју бригадног листа објављен је и војностручни чланак под насловом »Бацање и дејство ручне бомбе«, који су борци били обучени у руковању овим оружјем, тако важним за борбу на Сремском фронту.

ПОЗАЛИНА

У развоју интендантуре и санитета, уопште позадине и снабдевања у бригади, период ратовања на Сремском фронту има своје карактеристике, јер је снабдевање било далеко организованије и редовније а штабови и команде су се у потпуности ослањали на своје интендантуре.

Проблема у бригадној интендантури било је увек, и поред настојања штабова и интенданта да их буде што мање. Интендантура у организационом смислу није у потпуности задовољавала ни у фебруару месецу 1945. године, а такође ни набавка материјалних средстава није још увек била редовна и потпуна, »налазећи разлог да тих средстава нема ни у дивизији«, ³³⁷⁾ како то пише политички комесар бригаде.

Фебруара месеца 1945. године у бригади је, као уосталом и у другим јединицама ЈА, формацијски уведена команда позадине бригаде, за чијег је команданта одређен Миодраг Петковић, реорганизоване су и све позадинске службе и допуњене новим економским кадром, чиме се знатно побољшала активност свих позадинских служби. Према новој формацији, прописаној од Генералштаба ЈА, у команди позадине бригаде формиране су и нове јединице и установе: санитетска чета, ветеринарска амбуланта, артиљеријска радионица, радионица за опрему и транспортна чета. ³³⁸⁾

На плану стручног оспособљавања интендантског кадра оскудевало се и у литератури. Забележено је да се јединицама бригаде проучавала књига Митра Вујовића под насловом »Ратна интендантска служба«. Била су то у ствари објављена негова предавања одржана у Школи за интендантске официре, крајем 1944. године, у Зрењанину.

Развијала се и санитетска служба.

³³⁷⁾ Извештај као под фус-нотом 330.

³³⁸⁾ АОС, к. 21, ф. 1, док. 28, Генералштаб ЈА, стр. пов. 61, од 14. марта 1945. године, *Формација бр. IV-А стрељачке дивизије* и Архив војни, к. 25 А, ф. 2/1, док. бр. 15, Генералштаб ЈА, стр. пов. 62, од 14. марта 1945. године, *Објашњење уз формацију*.

Санитетска и хигијеничарска служба биле су задужене и за надзор над чистоћом у рововима. За време сваке смене јединица, пре уласка бораца у ровове, склоништа и саобраћајнице, ове је требало добро очистити, изменити им простирке (од сламе и кукурузовине) ради спречавања вашљивости и ширења заразних болести. Исто тако и јединице које су одлазиле на одмор морале су пре одласка у смештајне просторије бити добро очишћене и дезинфиковане.

Из извештаја политичког комесара 5. бригаде стиче се утисак да се санитет у бригади није интензивно поправљао, у њему је увек било слабости.³³⁹ Та оцена је била преоштра, јер је насупрот њој стајало велико залагање санитетског особља и још већа храброст четних болничарки. »Санитет у бригади јесте прилично организован, али се опет примећује да није учињено оно што треба, а то је да у нашој јединици хигијена није добра, мада се настоји да се то учини како треба. Здравствено стање је добро, но опет има људи који се често јављају за лекарску, покушавамо на све начине да то спречимо на разне начине«.³⁴⁰

Почетком јануара 1945. године штаб 21. дивизије приступа реорганизацији санитетске службе, тако што су четне болничарке повучене углавном у бригадне амбуланте и у дивизијску болницу, а на њихова места дошли су мушкарци: »У досадашњим фронталним борбама и под овим новим условима показало се да другарице, поред своје велике храбрости и несебичне пожртвованости не могу у операцијама у потпуности испунити све задатке четног санитета. Поред тога у последњим оштрим борбама ми смо имали релативно већи број погинулих и рањених другарица него раније... «, па је према овом наређењу требало све водне болничарке повући у санитетски одсек 1. пролетерског корпуса, а на њихова места одредити мушкарце, за које је требало одмах организовати санитетске хигијеничарске курсеве.³⁴¹ Писаног материјала за стручну обуку санитетског особља увек је било у довољним количинама, много брошура, књига и упутстава. Тако је Санитетско одељење Врховног штаба НОВЈ (касније Санитетско одељење Министарства народне одбране) штампало неколико брошура,

³³⁹ *Извештај*, као под 330.

³⁴⁰ АОС, к. 1046, ф. 8/П, док. 4/1, *Извештај политичког комесара 5. српске бригаде*, 18. марта 1945. године, политичком комесару 21. српске дивизије, о раду и стању у 5. српској бригади, од 1. до 16. марта 1945. године.

³⁴¹ АОС, к. 1044, ф. 1, док. 12, Штаб 21. дивизије, 9. јануара 1945. године, до- ставља потчињеним командама препис дописа штаба 1. пролетерског кор- пуса, истоји се односи на забрану пријема другарица у оперативне јединице.

међу којима: »Бојни отрови«, »Борба против вашију«, »Евакуација рањеника«, »Инструкција о организацији хируршких болница у оперативним јединицама« »О пегавом тифусу«, »Рањеник и ране« и друге, а Главна артиљеријска база Врховног штаба НОВ и ПОЈ објавила је брошуру »Хигијена« предавање за Први курс руковалаца убојне спреме и муниције, а др Гојко Николиш је објавио књигу под насловом »Хигијенска кампања у нашој војсци«.

Упорно је и оправдано пропагирана санитетска служба. У другом броју бригадног листа »Јастребац« бригадни референт санитета Вида Богићевић пише топло надахнути чланак »Санитарка«, а у четвртном броју истог листа Јован Крстић Мргуд, помоћник политичког комесара бригаде, извештава у чланку »санитетског митинга«, одржаног 22. фебруара 1945. године у селу Луба, при чему истиче залагање санитетског референта 2. батаљона Милице Јовановић, а наводи и речи управника дивизијске болнице, који је истакао: »Санитетлија мора да поседује следеће особине: 1. Мора да буде добар човек, мора да покаже љубак, другарство и да пружи утеху; 2. Окретан и интелигентан, да се у свакој ситуацији снађе, пође и укаже прву помоћ; 3. Мора да зна више од осталих да би правилно указао помоћ... «

Санитетско и хигијенско образовање бораца, од којих је огромна већина потицала са села, вршена је и написима у бригадним и батаљонским листовима. Тако је др Мршевић у чланку под насловом »Заразне болести - пегави тифус«, у четвртном броју »Јастрепца«, стручно указивао на ову опаку болест.

У 5. бригади одржано је санитетско такмичење од 10. до 20. фебруара 1945. године. На завршетку такмичења, 21. фебруара, одржан је велики митинг коме је присуствовало целокупно санитетско особље бригаде и политички комесари чета и батаљона. О значају санитета и овог такмичења говорио је и политички комесар бригаде. Победник у овом такмичењу био је санитет 2. батаљона, коме је дивизијска комисија предала ручну модерну апотеку.

ИЗГРАДЊА ПОЛИТИЧКЕ СВЕСТИ БОРАЦА И СТАРЕШИНА

Изградња политичке свести бораца и старешина и политички рад у бригади и у народу представљали су и у овом периоду одмора другу по важности делатност партијске и ско-

јевске организације, руководећег војног и политичког кадра и широких борачких маса.

У вези са војном и политичком ситуацијом у свету и у земљи, јануара и фебруара 1945. године и у 5. бригади деловало се по једнообразном плану политичког рада, по темама из домена спољне и унутрашње ситуације, карактера НОВЈ и изградње народне власти. Велики значај за организовању и успешнији политички рад у јединицама НОВЈ имало је и »Директивно писмо ЦК КПЈ од 14. јануара 1945. године централним, покрајинским, обласним и дивизијским комитетима КПЈ о задацима и реорганизацији партијске организације и СКОЈ-а у војсци«, у којем је, поред осталог речено: »... Наши политички радници морају у много чему променити метод политичког рада, који треба да постане жив, непосредан, близак и јасан неугој маси војника. Поред тога, да би могли успешно извршити овај задатак, ³⁴²⁾ дужни су уложити максимум труда на васпитању самих себе«.

Почетком јануара 1945. године, политички комесар 21. дивизије упутио је своје писмо политичким комесарима потчињених бригада о политичком раду са војницима ради успостављања што правилнијег односа бораца према хрватском народу на територији на којој је бригада изводила своја борбена дејства, па је израђен и посебан план тих тема.

Организација и извођење политичког рада стално су унапређивани, бивали садржајнији и у многим успешнији. Политички комесари су се много више удубљивали и плански прилазили новим борцима. Политичко-пропагандни органи, који су дотле били понегде потцењивани, сада су добијали своје право место и били су на путу да одговоре својим задацима. Борци су постали свесни циљева и тековина НО борбе, увођени у политички живот својих јединица, јер су им сви политички моменти били правовремено објашњавани. Политички рад постао је далеко живљи и близак маси нових војника.

Према већ поменутој директиви политичког комесара 21. дивизије, у бригади су од краја јануара па до почетка марта 1945. године на политичким часовима са борцима обрађене следеће теме: 1. Историја хрватског народа, са посебним освртом на ослободилачке покрете и борбе хрватског народа у прошлости и на познате вође из тих борби; 2. Положај Хрватске у бившој Југославији, указујући при том на »хрватско питање«, као део националног питања у Југославији. Споразум

342) 36. НОР, II, 15. док. 158.

Цветковић - Мачек и Комунистичка партија Југославије као једини доследни борац за решење националног питања; 3. Усташе - Хитлерова агентура, комадање Хрватске између Немачке, Италије и Мађарске, покољ над Србима - разгарање мржње међу братским народима с једне и споразуми и сарадња са четницима као најкрволочнијим експонентима велико-српства с друге стране, покољ и терор над хрватским народом; 4. Мачек - издајник националне и демократске борбе хрватског народа (са посебним освртом на Споразум Цветковић - Мачек, Мачекова подршка усташима и њиховим злоделима, предаја затвореника, највише комуниста усташама (Огњен Прица, Божидар Ација, Отокар Кершовани и многи други), саботирање НОБ, сарадња са Дражом Михаиловићем, комбинације са домобранством (све је то борцима рељефно приказано као аргументи издајничког деловања Влатка Мачека и његове Хрватске сељачке странке (ХСС); 5. Хрватски народ у НОБ, при чему су политички комесари у предавањима обрађивали развитак устанка у Хрватској, затим заседање ЗАВНОХ-а, као и учешће најнапреднијег дела ХСС у НО борби.

У већ поменутом извештају политичког комесара 5. бригаде о политичком раду и стању у бригади у времену од 14. до 28. фебруара 1945. године стоји написано: »Тај рад је изгледао овако. Радило се по ономе што је било дато да се ради политички по свим бригадама. То се урадило само су још додате неке ствари; а то је о Партији и о формама организације у Народно-ослободилачкој борби. За време одређивања ових политичких тема код бораца се показало доста интересовања за сваки рад. Борце је највише интересовало о Црвеној армији за време социјалистичке изградње, о Кримској конференцији, о будућем уређењу Југославије, као и тема о Партији. После прораде теме о Партији приметило се кроз дискусију са људима да они сада много ближе и слободније гледају Партију и говоре да у Партију може да уђе сваки поштени човек. Прорађена је Наредба Врховног штаба са свим руководиоцима, како војним тако и политичким, и она већ почиње да се спроводи у дело«.

Владало је уопште велико интересовање бораца за обраду свих политичких тема и за све војне и политичке договоре, проширивала се њихова политичка свест и отварала перспектива у коначну и блиску победу над снагама мрачњаштва које је собом доносио фашизам.

Дуги су уопште били разговори бораца и старешина око питања остварења споразума Тито - Шубашић, а чланови

Партије и СКОЈ-а и политички комесар упознавали су борце и са улогом југословенског Народноослободилачког фронта, Синдиката и других масовних организација у новој држави. Једно од питања војне и политичке ситуације у свету које је тренутно изненађивало и заокупљало политичку пажњу бораца и старешина у 5. бригади била је и војно-политичка ситуација у суседној Грчкој, а у вези са њом и однос у антихитлеровској коалицији.

Поводом 22. годишњице смрти Владимира Илича Лењина, у батаљонима и четама јединица 21. дивизије одржане су свечане академије и прочитани реферати о Лењиновом делу, у којима је истицана његова велика улога у руковођењу Бољшевичком партијом у све три револуције у Русији. Борци су истовремено упознавани са значајем и судбосним војним успесима Црвене армије у њеном походу на Берлин, али уз стално упозоравање да никако не треба очекивати да Црвена армија сада све реши и да добије рат, већ и да наше јединице треба стално да појачавају своје борбене напоре како би се Немци што пре и коначно истерали из Југославије.³⁴³

Руководиоци и борци стално су били информисани о нашем односу према суседним државама, при чему је нарочито истицан значај балканске сарадње. Наравно, сви су били брзо обавештавани о победама наших јединица у другим деловима земље.

Политичким радом умногоме се помагало војничком оформљењу, организационом сређивању и политичкој изградњи свих бораца и бригадних јединица и њиховом оспособљавању да што боље и успешније усавршавају све борбене задатке које пред њих поставе виши штабови и партијско-политички форуми. На политичким часовима борцима је објашњавана потреба свесне дисциплине, као једног од основних елемената чврстине и ударности модерне регуларне војске.

На часовима је борцима говорено о великим циљевима наше борбе које наши народи морају извојевати и за које је проливено море крви најбољих синова наше земље, како би и они, борци 21. дивизије, дали све од себе у великим борбама против непријатеља за коначно ослобођење наше земље. Сваки борац и старешина морао је до највишег степена изградити осећај одговорности за додељену му дужност и задатак у тој борби, да се јуначки бори знајући зашто то чини.

Значајне инструкције за организован политички рад примили су политички комесари бригада на састанку са политич-

3«) 36. НОР, IX, 8, док. 71.

ким комесаром дивизије одржаним 15. фебруара, са дневним редом: стање у јединицама, актуелни политички догађаји припреме за прославу 27. годишњице Црвене армије, мере за побољшање политичког рада, војностручна обука и остало.

Том приликом закључено је: да се за сваку тему унапред одреди циљ, тежиште и праћење успеха; зближавање фронта и позадине, односно народа и војске; побољшање знања и метода рада; командовање и руковођење, и борци чешће да обилазе рањене другове; да борци дају прилоге за крајеве пострадале у рату.

На дан 23. фебруара 1945. године свечано је у 5. бригади прослављена 27. годишњица оснивања Црвене армије.

Улице у којима су били смештени батаљони освануле су окићене пароллама о Црвеној армији и о њеним славним маршалима. Пре подне је одржана свечана смотра целе бригаде, пошто су претходно политички комесари батаљона позвали све постројене борце и руководиоце да минутом ћутања одају пошту погинулим друговима. Затим је говорио политички комесар бригаде Јован Крстић Мргуд о развоју, улози и великим победама Црвене армије у борби против фашистичких завојевача. Комесаров говор био је често прекидан узвикивањем парола и клицањем Црвеној армији и њеним старешинама, као и Комунистичкој партији Југославије и врховном команданту НОВ и ПОЈ, маршалу Титу. После политичког комесара говорио је командант бригаде, капетан Теодосије Парезановић, а затим је прочитана листа бораца унапређених у подофицире и тиме је преподневна свечаност била завршена.

Наредбом штаба 5. бригаде од 23. фебруара 1945. године, за изванредне заслуге у борби и ван ње, похваљена су 44 бораца и руководиоца. Наредбом штаба 21. српске дивизије број 9. од 23. фебруара, у чин старијег водника унапређено је 20 бораца и старешина, у чин водника 26, у чин млађег водника 87 и за десетаре 71 борац. Тако се кроз борбу и залагање створио нови руководећи кадар 5. српске бригаде.

Поподне се одвијао богат културно-просветни програм: фудбалске утакмице, такмичење у гађању и друге витешке игре. Време је било лепо, па је прослава прошла у најбољем расположењу.

Почетком марта 1945. године, политички рад у јединицама 21. дивизије био је допуњен новим темама, које су се у том времену показале најактуелнијим: Одлука Кримске конферен-

ције,³⁴⁴⁾ формирање јединствене југословенске владе под руководством маршала Тита и Оснивање намесништва и међународни положај наше земље. Теме су обрађиване на основу материјала из штампе и добијених одговарајућих реферата из политичког органа 21. дивизије и изазвале су велику пажњу огромне већине бораца и старешина.

На дан 1. марта политички комесар 21. дивизије одржао је састанак са политичким комесарима бригаде о будућем политичком раду са борцима, па су том приликом дате и политичке теме за наредни период: Хрватска у НОБ, Право и слобода радничке класе Југославије и тековине НОБ, Развитак НОБ у Србији и ослободилачке борбе српског народа у првом и другом српском устанку, Предводничка улога НОП-а Југославије на Балкану и Демократска Федеративна Југославија.

Осим политичких часова и предавања, политички рад са борцима обухватао је у значајној мери и проучавање литературе и штампе добијене од штаба дивизије и виших политичких органа. Посебно је обрађивана »Борба«, орган Комунистичке партије Југославије. Потпуно коришћење штампе било је од велике помоћи политичким комесарима чета и батаљона који су преко читалачких група подизали политичку свест бораца. Политички комесар бригаде је указивао политичким комесарима батаљона и чета на важне чланке који нису смели да буду заобиђени и необрађени и којима су се обилато користили за припремање својих политичких реферата и предавања.

Јануара 1945. године колективно је прорађивана књига Јосипа Броза Тита »Борба за ослобођење Југославије 1941-1945. године«, са говорима и чланцима поводом значајнијих догађаја из те борбе. Књига је била стални пратилац и саветодавац политичким комесарима у њиховом политичком раду са борцима на објашњавању развоја и циљева НО борбе. На четним конференцијама прорађиван је чланак за чланком и са обрадом целе књиге завршило се средином фебруара 1945. године.

Године 1944. у бригаде је стигло и неколико издања Врховног штаба НОВ и ПОЈ објављених на Вису маја 1944. године, у централној штампарији, међу којима: Наредба о дисциплинској одговорности војних лица и Уредба о војним судовима затим Наредба о поздрављању и ословљавању, понашању и опхођењу војних лица у НОВ и ПОЈ, као и брошура Мијалка

³⁴⁴⁾ Конференција је одржана у времену од 4. до 11. фебруара 1945. године у Јалти, на Криму.

Тодоровића »За свестрано културно и политичко подизање наших официра«.

У време боравка на Сремском фронту у јединицама 21. дивизије проучаване су у политичком раду и брошуре: »Друго заседање Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије« »Двадесет седма година Црвене армије«, »Историја Свесавезне комунистичке партије (бољшевика)«, »Кримска конференција«, па брошура Сретена Жујовића »Развој народноослободилачке борбе у Србији« из његовог предавања одржаног на Радио Београду 20. фебруара 1945. године.

Пропагандно одељење 1. пролетерског корпуса доставило је дивизијама и бригадама своја издања - брошуре за политички рад са борцима и у народу, међу којима и књижицу Едварда Кардеља »Слободна и равноправна Македонија фактор мира и јединства на Балкану«, био је то прештампан његов говор одржан на Другом заседању Антифашистичког већа народног ослобођења Македоније, у Скопљу, као и брошура Владимира Илића Лењина »Сеоској сиротињи«.

У свим бригадама 21. дивизије проучавано је и доста писаног материјала добијеног од Пропагандног одељења 1. армије, међу којима су биле и брошура Милована Биласа »Празник поробљених народа, књига познатог руског писца Иље Еренбурга »Репортажа«, брошура са три чланка »Резултати Кримске конференције«, генерал-лајтнант Милован Билас »Пресуда над хитлеровском Немачком је изречена и биће извршена«, Едвард Кардељ »О данашњем главном задатку позадине«. Проучаван је и прештампани чланак Јосипа Броза Тита »Годишњица Црвене армије«, написан и први пут објављен у Фочи, фебруара 1942. године, и говор маршала Тита на првом антифашистичком митингу жена ослобођене Србије одржаном у Београду 28. јануара 1945. године.³⁴⁵⁾ чланак Сретена Жујовића »Значај и улога српског народа у Народноослободилачкој борби«, објављен у листу »Слободна Србија«, 12. број часописа »Нова Југославија«, многи чланци из »Политике« и говори друга Тита одржани поводом прославе ослобођења Београда и др.

За обраду већ наведене четири основне теме политички комесари и партијски и скојевски секретари усмеравани су на основну литературу која је објављивана углавном у »Борби« 1944. и 1945. године и у другим политичким инструктивним

³⁴⁵⁾ Библиографија издања, н.д., одреднице број 190, 193, 317, 507, 1470, затим 427, 550.

чланцима и часописима. Овде се наводе само неки од значајних наслова чланака из »Борбе« као што су: »Морално-политички пораз фашизма, »Совјетско-француски пакт - значајан допринос за победу над Хитлером и обезбеђење мира после рата (број 28), »Пољски национални комитет - једини представник пољског народа« (број 33), »Несаломљива воља грчког народа у борби за слободу« (број 19), »Најновији успеси Црвене армије лишили су Немачку последњег савезника« (број 41), затим написи пуковника Веље Стојнића под заједничким насловом »Чланци о Албанији« (бројеви 33, 34, 35), затим чланак »Оружано братство наше и бугарске војске« (број 31) и чланак »Суштина и значај наше политике братства и јединства« број 26, као и чланак Веселина Маслеше »Три године рата«, објављен у броју 6. Војнополитичког прегледа.³⁴⁶⁾

За обраду теме »Федерална Србија у Демократској Федеративној Југославији« обрађивана је најпре брошура »Извештај о раду Главног народноослободилачког одбора Србије и о раду представника Главног НОО Србије на II заседању АВНОЈ-а«, који је поднео др Благоје Нешковић на заседању Велике антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије, новембра 1944. године, у Београду, затим чланак »Одлуке АСНОС-а«, објављен у »Борби« (број 14), па »Значај одлуке заседања Антифашистичке скупштине Србије«, лист »Напријед« (број 50) и чланак »Народни парламент Србије« објављен у листу »Народни војник« (1. број).

За обраду једне од четири основне теме из политичке обухвате бораца под насловом »Наша регуларна војска и задаци« било је доста литературе у неколико брошура и далеко више у новинским чланцима. Коришћена је брошура генерал-лајтнанта Фјодора Махина »Наша регуларна армија«, као и Зборник одабраних чланака »Нова Југославија« и неколико чланака објављених у »Народном војнику« (Однос војника и старешине«, објављен у броју 11, и »Чување војничке тајне« из 14. броја), а затим и чланак »Све за ослобођење и изградњу домовине«, објављен у 84. броју листа »Напријед«, као и чланак »Не откривајмо војне тајне«, објављен у 41. броју листа »Борба«.

Политички рад у бригади од 1. до 16. марта одвијао се углавном према индструкцијама добијеним на састанку политичког комесара дивизије са политичким комесарима бригада, у Илоку, 1. марта. У јединицама је обрађивана тема »Стварање

Југословенске армије», за чију је обраду коришћен чланак генерала Арсе Јовановића на ту тему, затим теме »Устанак у Србији«, »Устанак у Хрватској«, »Формирање јединствене владе на челу са Маршалом Титом« »Стварање јединствених синдикалних организација«.

Политички рад се одвијао на политичким часовима и предавањима и радним политичким конференцијама - углавном по четама - на којима се дискутовало о појединим темама или питањима. Већина бораца била је веома заинтересована за политички рад. На часовима су вођене живе и аргументоване дискусије и постављана многа питања, а посебно су се борци интересовали за стварање нове јединствене владе Југославије. Борци су се тако упознали са многим питањима из политичког живота земље и света. Добијана су нова сазнања о развоју, значају и циљевима НОБ. Међутим, ниво политичке свести бораца није још увек био на жељеној висини, јер је у бригаду јануара и фебруара 1945. године из Допунског батаљона дошло много нових бораца, политички слабије уздигнутих. Било је и војника који су били незаинтересовани на политичким часовима, више су волели да спавају.

КОМУНИСТИ БРИГАДЕ У АКЦИЈИ

Организација Комунистичке партије Југославије у 5. бригади била је активна и у периоду одмора у селу Љуба. У овом периоду радила је по унутрашњим организационим и политичким задацима и проблемима, као и по закључцима неколико важних састанака и неколико директива примљених од виших партијских форума јануара и фебруара 1945. године.

Најпре се радило по поменутој Директиви ЦК КПЈ од 14. јануара, затим је одржан састанак дивизијског комитета КПЈ 19. јануара у Шаренграду, под јаким непријатељском ватром, па састанак Дивизијског комитета КПЈ 6. фебруара у Новак Бапској и Прва комунистичка конференција Дивизије у Илоку, 20. фебруара 1945. године. На свим овим састанцима и конференцији вршене су анализе протекле активности и донесени закључци за будући рад.

Партијске ћелије и партијска руководства и даље су грубо секташили у односу на масу нових бораца који су сваког дана кроз жестоке борбене окршаје са далеко јачим непријатељем доказивали своју оданост ствари народноослободилачке бор-

бе, народу и Партији и тако је одвојиле од масе бораца који су живели мимо политичког и организованог утицаја Партије. На секташење као озбиљан проблем у раду партијских организација у војсци указивало се и у поменутој Директиви ЦК КПЈ од 14. јануара.

Партијска организација у 5. бригади спремно је прихватала све ове констатације дивизијског комитета КПЈ, као и инструкцију ЦК КПЈ. Партијске ћелије су чешће на својим састанцима постављале на дневни ред пријем нових чланова, многи борци су проверавани у жестоким борбама код Мартинаца, Отока, Комлетинаца и на другим бојиштима примани су у Партију.

Према извештају *дивизијског* Комитета КПЈ 21. дивизије, 20. фебруара 1945. године, у 5. бригади била су 332 члана и 122 кандидата за пријем у КПЈ, што је значило скоро 28% свег људства бригаде. Комитет је при томе констатовао »Велики број партијаца налази се у расходу по болницама, јер се нису враћали по оздрављењу у своју јединицу. Тамо се налазе наши најбољи комунисти. Ми смо неколико пута покушавали да то њихово питање решимо, јер су то обично руководиоци, али ове мере, које је организација предузела до данас су остале безуспешне. Ово се питање и данас поставља као важно, јер би њиховим доласком решили питање руководилаца и многе друге проблеме.³⁴⁷

Оваква оцена за комунисте из 5. бригаде није одговарала из простог разлога што то није било за њу карактеристично. По казивањима Спасоја Вукићевића, у 5. бригади било је комуниста и са две ране који нису напуштали јединицу, или у најбољем случају нису ни ишли даље од бригадног превејалишта.

Крајем фебруара секташтво је у партијској и скојевској организацији било скоро потпуно ликвидирано, јер је више од половине борачког састава било организовано у Партији или СКОЈ-у.

У знатној мери био је побољшан и рад са кандидатима, који је дотле био доста и формалан. Кандидатима није био објашњаван карактер њиховог стажа, а партијске ћелије нису им одређивале конкретне задатке, а и број кандидата био је мали. Током времена тај рад је све више добијао на квалитету, тако да су у 5. бригади 20. фебруара била 122 кандидата.

У овом периоду партијска организација озбиљно је деловала на ликвидацији фамилијарности, како у штабовима, тако

³⁴⁷> Реферат као у фусноти 331.

joш више у партијским ћелијама и на даљем јачању и оштри-ни критике и самокритике, укидању оног »Немој ти мене, нећу ни ја тебе«. Знатно се побољшао рад тзв. штапских ћелија у којима је било доста фамилијарности и потцењивања партијског рада, у чему су предњачили команданти и политички комесари, тако да су се ове ћелије полако претварале у партијска руководства. То су биле ћелије састављене од најстаријих, најискуснијих и до тада најодговорнијих комуниста и од њих се нормално очекивало да буду носиоци рада и пример осталим, а било је често обрнуто, што је доводило до бирократизације руководства и лабавости у раду.

Могло би се рећи да је прекретница у раду партијских организација у јединицама 21. дивизије била Прва партијска конференција дивизије, одржане 20. фебруара 1945. године у Илоку у присуству 204 делегата. Конференција је почела поздравима делегата Централног комитета КПЈ, Покрајинског комитета КПЈ за Србију (Риста Антуновић Баја, први командант 21. дивизије) и Штаба 1. армије и била је посвећена припремама партијске организације дивизије за Земаљску конференцију КПЈ за Србију.³⁴⁸

Партијска конференција одржана је по следећем дневном реду: 1. Реферат о политичкој ситуацији, са дискусијом, 2. Реферат о организационом стању и задацима, 3. Реферат о улози партије у подизању наше дивизије на степен савремене војне јединице, 4. Избор делегата за Земаљску конференцију ПК КПЈ за Србију и 5. Поздравни телеграми.³⁴⁹

Делегати из партијске организације 5. бригаде на овој значајној конференцији били су и Јован Крстић Мргуд, Димитрије Палигорић, Драгослав Радосављевић Соћа, Живота Камперелић, Никола Бојовић и други. Веома је запажено учешће у дискусији у првој тачки дневног реда, Јована Крстића Мргуда, партијског руководиоца 5. српске бригаде.

Сви делегати на Конференцији су констатовали да је настао изванредан преокрет у раду партијских организација у бригади и да се коракнуло напред, с тим што је потребно било појачати личну одговорност чланова Партије да директиве не

³⁴⁸ *Пети конгрес Комунистичке партије Југославије*, Издање »Култура«, Београд, 1948, стр. 212. - Осмог маја 1945. године сазвана је Шеста конференција КПЈ за Србију. Она је, на основу одлуке ЦК КПЈ од јуна 1944. године о стварању Комунистичке партије Србије, претворена у Први оснивачки конгрес Комунистичке партије Србије, који је заседао у времену од 8. до 12. маја 1945. године у Београду.

³⁴⁹ > *Архив АОС*, к. 1044, ф. 3, док. 214, *Записник са Прве конференције КПЈ XXI српске дивизије*, одржане 20. фебруара 1945. године у Илоку.

би остале мртво слово на папиру. Инсистирало се посебно на енергичности, одговорности и на небирокупатизму, схватају задатака. Упозорено је на превелики оптимизам. Било је прерано говорити о правом преокрету, јер гвоздена дисциплина, енергичност, стабилност и темељитост у раду још нису постале саставни део делатности партијске организације. Питање фамилијарности, бирокупатизма и професионалности у вршењу дужности по чиновима и звездицама морало се решавати далеко радикалније.

У овом периоду била је посвећена велика пажња марксистичком образовању комуниста. Коришћен је сваки предак да би се одржао теоретски партијски састанак. Комунисти су стлано имали на уму поменуто Директиву ЦК КПШ од 14. јануара у којој је стајало: »Све партијске организације дужне су посветити нарочиту пажњу теоретској изградњи својих чланова...«, па се и у овој организацији знатно проширио број тема и обогатио садржај теоретских партијских састанака. На значај теоретског рада у партијским организацијама посебно се упозоравало у закључцима Конференције КПЈ 21. дивизије.

Плански су обрађивани и следећи партијски материјали: Сегалов »Економски развитак друштва«, затим Историја СКП(б) посебно њена четврта глава о дијалектичком и историјском материјализму, брошура Јосипа Броза Тита »Организационо питање«, брошура Георги Димитрова »О кадровима«, а затим неколико шапирографских чланака Јосифа Висарионовича Стаљина, међу којима су најзначајнији и највише проучавани били »Партија«, »класа пролетаријата и партија пролетаријата« и »Национално питање«, чланак Александра Ранковића под насловом »Организационо питање« и многи други.

Према дневнику Животе Камперелића, политичког комесара пратеће, касније митраљеске чете 2. батаљона, види се да је 15. фебруара (четвртак) 1945. године добијен »сјајан материјал за обраду. Препоручено нам је да прво обрадимо 'О кадровима' од Димитрова. Иначе добили смо још: 'Историја свесавезне комунистичке партије (бољшевика)' - Глава I и II, па затим 'Економски развитак људског друштва' 'Резолуцију V земаљске конференције Комунистичке партије Југославије«.

Из поменутог дневника Камперелића наводимо још један пасус за овај исти дан (15. фебруар): »Баш сада смо завршили теоретски час. Како су добри ови младићи. Желе да науче. Има их марљивијих и немарнијих, али углавном сви показују велико интересовање за теоретски рад, за уздизањем. Обради-

ли смо и чланак "Класа пролетаријата и партија пролетаријата" (од Ј. В. Стаљина - п.а.). Углавном сви су схватили суштину. "Члан Партије може да буде онај ко признаје партијски програм, ко материјално помаже партију и ко учествује у раду у једној од партијских организација". Готово сваки је ово записао. Прорађивао сам и у ранијим партијским организацијама у којима сам био разне материјале с друговима. Али никада нисам осетио овакво задовољство као вечерас. Раније сам био у организацијама где су углавном били класно свесни људи. Овде није био тај случај. Овде су људи с којима се мора почињати од самог почетка из основа. Можда је зато тај рад и занимљивији, али и одговорнији. Мало могу и сам да научим више напавирчено знање преносим на друге.

У теоретској изградњи партијског чланства несумњиво се највише постизало колективним оспособљавањем партијских секретара на партијским (нижим и средњим) курсевима. При дивизијском комитету (политичком органу) у штабу 21. дивизије децембра 1944. године и јануара 1945. организована су два нижа партијска курса и један петнаестодневни течај. Скоро сви секретари основних партијских организација и политички комесари чета прошли су кроз ове курсеве. »Комесари и заменици комесара батаљона - упућивани су на средњи партијски курс при политичком органу Штаба 1. армије. Ти курсеви помогли су политичким руководиоцима да боље овладају теоријом Партије и успешније спроводе политички рад у јединицама« - пише Станоје Брајовић.

За време боравка у селу Љуба (фебруар-март) рад у скојевској организацији одвијао се као и раније углавном у три сектора: војнички, политички и културно-просветни, али и у вези са унутрашњим организационим и политичким проблемима и задацима.

Међу тим тзв. политичким проблемима на којем се у овом периоду ангажовала бригадна скојевска организација био је и однос другова и другарица, где је долазило до неправилних ставова и несналажења, углавном новодошавших мобилисаних бораца. Ово питање се повремено јаче извршавало, тако да су се партијска и скојевска организација њиме морале позабавити. Чим су се приметиле извесне неправилности, одмах су штабови вршили раздвајање, а пооштрени су и критеријуми за пријем нових другарица у војску. Ако се нека од тих другарица у том погледу није поправљала, онда је слата назад кући, ако је кућа била ближе или на слободној територији.

Другарство које је владало међу борцима и старешинама на фронту било је велико и садржајно и остављало је велики и посебни утисак на новодошавше борце. Комунисти и скојевци су предњачили у свему. Понекада, када су извођене акције, када је требало да се извиђачи и бомбаши увуку у непријатељску позадину, од скојеваца се тражило да буду добровољци. Међутим, увек се јављало више добровољаца него што је било потребно, па су они прекобројни морали да остану. Такви су се љутили, говорећи да се у њих нема поверења, да су и они храбри и спремни да изврше сваки постављени задатак, и да погину ако треба исто тако као и они који су одређени у акције.

После срамних изјава краља Петра II Карађорђевића да се једино четници боре против Немаца у Југославији, скојевска организација је организовала батаљонске омладинске конференције на којима су осуђене ове краљеве изјаве и његово политичко деловање против сопственог народа. На скојевским састанцима и на четним омладинским конференцијама изнoшено је непријатељско деловање краља Петра II против сопственог народа и народноослободилачке борбе и злочиначка активност краљевског министра војске, генерала Драже Михаиловића.³⁵⁰ Чланови СКОЈ-а били су најактивнији дискусанти на четним политичким часовима.

Поводом прославе Светске омладинске недеље, Централни одбор Уједињеног савеза антифашистичке омладине Југославије (УСАОЈ) упутио је фебруара 1945. године свим омладинским организацијама позив да организују прославу Недеље у времену од 21. до 28. марта 1945. године, а позив сличне садржине руководиоцу СКОЈ-а дивизије упутио је ЦК СКОЈ-а, 24. фебруара 1945. године: »У нашим јединицама треба такође прославити ову Недељу. Важност прославе ове недеље треба схватити као акцију од међународног значаја и као акцију кроз коју се може појачати ударнички рад наше омладине и решити извесни проблеми који постоје у нашој организацији.

Могу се организовати митинзи и конференције омладине, могу се давати приредбе, вежбати у руковању са оружјем, разна спортска натјечања и слично... На овом питању, на питању прославе ове недеље треба ангажовати читаву скојевску организацију и поставити као обавезно спровођење плана кога треба да донесу бригадни комитети Скоја... «³⁵²⁾

³⁵⁰⁾ Гордана, кћер Драже Михаиловића, била је тада референт санитета 4. батаљона у 5. српској бригади.

³⁵¹⁾ АОС, к. 1069, ф. 2, док. 8.

³⁵²⁾ Архив ЦК СКЈ, фонд »ЦК СКОЈ-а«, бр. 1945/35.

У првом броју омладинског листа »Млади ударник« аутор Ј.Д., под насловом »Припреме за прославу Светске омладинске недеље«, поред осталог пише: »Ми омладинци на фронту zaloжићемо све своје снаге да наша Армија постане још силнија и моћнија. Трудићемо се да потпуно овладамо техником свога оружја, изучићемо војничке вештине, развијати гвоздену дисциплину и одговорност, другарски помагати у учењу нових младих бораца, ликвидирати неписменост и подићи политичку свест. То су задаци које ова Недеља опште офанзиве поставља пред нас. Форме које остварују горње задатке су разни митинзи, бројна такмичења, курсеви, стрелачке дружине, лакоатлетске и фудбалске утакмице и друго... «

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА АКТИВНОСТ

Са интензивним културно-просветним радом наставило се и у времену док је бригада боравила у селу Лзуби. Бригада се одмарала, живела је готово мирнодопским животом, па се разгранала делатност културно-просветних одбора у четама и батаљонима. Радило се плански и организовано и на убрзаном омасовљењу овог рада и увлачења што ширих омладинских маса борачког састава у културно-просветну активност, а не да остане ствар само заинтересованости појединаца, група или политичких, партијских и скојевских руководиљаца. Културно-просветни рад у овом периоду носила је скојевска организација, како унутар бригаде, тако и међу народом на терену.

О културно-просветном раду у 5. бригади речити су извештаји политичког комесара бригаде. У његовом извештају за период од 14. до 28. фебруара 1945. године стоји: »Културно-просветни рад. Тај рад се данас прилично осећа у нашој јединици и почео је прилично добро да ради... Но на овом сектору рада било би им потребно још организованији смисао и темељит рад... «, а у извештају за период од 1. до 16. марта стоји: »Примећује се да је наш пропагандни одсек пошао мало напред и организованије да ради али њему би требало још помоћи у раду... «³³³

Културно-просветни рад одвијао се и у овом периоду по секторима: описмењавање бораца (аналфабетски течајеви); певачки хорови и приредбе; предавања; рад фото-секције; штампа и рад пропагандног одсека бригаде.

³³³> Извештај као у фусноти 330 и 340.

Описмењавању бораца партијска и скојевска организација и штабови (команде) у 5. бригади и у селу Љуба поклањали су изузетну пажњу. Без обзира на то што се, према оцени пропагандног одсека бригаде, у културно-просветном раду у четама и батаљонима осећала извесна неорганизованост, спорост и недовољна координација у раду културно-просветни одбори постизали су заиста значајне резултате на организацији аналфабетских течајева.

Средином јануара 1945. године у 5. бригади било је 180 неписмених, а 28. фебруара само 50, па и они су знали да пишу по 10-15 слова. Од ових описмењених било је неколико бораца који су већ писали чланке у четним зидним новинама. Доласком нових бораца из Допунског батаљона број неписмених крајем фебруара повећао се на 180. Добром и успешном организацијом аналфабетских течајева 103 борца су описмењена. Највећи број полазника ових течајева показивао је велико интересовање за своје описмењавање. Мали је био број оних који су тешко учили. Ради популарисања овог сектора рада, имена и слике оних који су се најбрже и најбоље описменили стављани су у зидне новине.

У 4. броју бригадног листа »Јастребац« објављен је извештај пропагандног одсека бригаде у коме се констатује да су до 15. марта од 133 полазника аналфабетских течајева описмењено 72 борца, при чему је најбоље резултате постигао 4. батаљон, где су од 33 описмењено 24, затим противколска батерија (од 15 описмењено 14). Успех је у основи био врло добар, јер је од 133 описмењено преко 54 курсиста.

За курсеве за описмењавање борци су се јављали добровољно. Било је више неписмених, али су се појединци, незнамо из којих разлога, устезали да се пријаве, као да су сматрали да је то немогуће да се они науче писати. Течај за неписмене из 4. батаљона у почетку се одржавао у једној згради. Учионица је била облепљена паролана о потреби описмењавања бораца, а поред неколико столова постављене су обичне клупе узете из сеоских кућа. После краћег говора руководиоца течаја, курсистима су подељене оловке и хартија и објашњено им је како се поставља хартија и држи оловка. Радило се преко целог дана. Када се њих 29 курсиста похвалило својим друговима да су научили десетак слова, за курс се накондно пријавило још десет неписмених бораца.

Поред рада на часовима, неписмени су се користили сваким слободним временом да продубе стечено знање. »Преко

ноћи', - пише Р. Аврамовић у 5. броју батаљонског листа »Млади борац«, када се дежура, оловка је у руци. Једнога дана, двојица доносе писма која су написала својим кућама. Мада се провукла погдекоја грешка, ипак је успех био задовољавајући. Научио је да пише и батаљонски кувар Драгутин Дробњак, који је раније говорио: 'Ја сам стар, то за мене није. Никада ја то не могу научити'. Научио је да пише за 15 дана и онда је написао писмо своме сину».

На дан 26. марта изашао је први број зидних новина алфабета из 3. батаљона. Међу неписменима у овом батаљону било је и доста бораца Маћара, који су показивали заиста велику жељу и вољу да што пре науче читање и писање, њих 17 је научило да пише, па је њихов успех био утолико већи јер су слабо говорили српски.

Од 24. марта рад са неписменима одвијао се на положају.

На дан 24. априла 1945. године политички комесар 5. бригаде извештавао је политичког комесара 21. дивизије: »Алфабетски течај. Овај рад се углавном спроводио прилично добро иако је рађено у рововима. У прошлом извештају било је 120 неписмених, а сада имамо 58. Од ових је научило 6-7 до 15 слова, док су 72 потпуно научили. Имамо појединаца који врло тешко схватају то учење, ми смо те људе одвојили од положаја у позадину те их свакодневно учи један да пишу и читају«.

Певачки хорови и приредбе представљали су значајан сектор културно-просветног рада у бригади у селу Љуба.

Много културно-просветних приредби организовано је док је бригада била на положајима, у бункерима и у рововима. Позорница је била смештена обично између дрвећа, непосредно поред ровова. Завеса на позорници била је од сигналних заставица којима се обавештавају наши авиони о нашим положајима, прикачена за храстове.

На једној од таквих приредби у 2. чети 1. батаљона, о којој пише борац Д.В у 6. броју бригадног листа »Јастребац« напре је четни хор певао партизанске песме »Босанска партизанка«, затим је хор Маћара отпевао неколико њихових народних песама, што су сви борци поздравили срдачним аплаузом, а онда су приказани скечеви »Како домобран чува стражу« и »Пад буржоазије«. Били су то скечеви наивни по садржини и порукама, али су се њима борци искрено смејали и духовно наоружавали за предстојеће борбе и физичке напоре.

Борци су већ били навикли на атмосферу на овим приредбама. Одједном, усрд приредбе - фијук гранате која долети из

дубине непријатељских положаја, али она не прекида приредбу, сем што борци онако узгред довикну: »Нагари, нагари!«, и оно научено од црвеноармејаца: »Давај, давај«, а затим се сви ухватише у коло »Мачванка« које свира неуморни хармоникаш.

У четама 1. батаљона неколико пута је позоришни одсек бригаде давао позоришни комад у осам слика »Хајдук Станко« од Јанка Веселиновића.

Упркос тешким животним и ратним условима, културно-просветни рад није престајао, напротив, био је све интензивнији, а посебно на сектору делатности певачких хорова и културних дружина.

У фебруару је дато 7-8 приредби бригадне културно-просветне секције, а приредбе су давали и батаљони и чете. Две приредбе су изведене у Бачкој Паланци (17. и 18. фебруара) затим у селу Љуба (21. фебруара), а већ 23. фебруара у заједници са месним одбором УСАОЈ-а у Љуби дата је приредба у част Црвене армије, а 2. марта опет у селу Љуби приредба у част оснивања новог 5. батаљона 5. бригаде. Већ 5. марта, и тада у селу Љуба, организована је приредба за борце и за сеоску омладину, а 7. марта за грађанство и војску у Илоку. Све приредбе успеле су и грађанство и војска били су одушевлени.

Културно-просветни одбор 4. батаљона, који је био најуспешнији у 5. бригади, у времену од 15. фебруара до 15. марта 1945. године дао је 10 приредби - једну батаљонску, пет четних и три за грађанство. Културна екипа 1. батаљона дала је 26. фебруара приредбу у селу Љуба, а 27. фебруара репризирала ту приредбу. Све приредбе су углавном биле успешне, понекада недовољно организоване, али су увек изазивале нескривено интересовање војске и грађанства.

Од средине марта до 2. априла 1945. године, културно-просветни одбори, културне секције и хорови дали су десетак приредби, у селима Нештину и Бакићи, за војску и грађанство. Културно-просветни одбор 1. батаљона дао је три приредбе на самом положају, у заједници са културашима из једног батаљона 13. хрватске бригаде »Раде Кончар«, који је био на десном крилу 5. бригаде. Увече, 23. фебруара пропагандни одсек 5. бригаде, заједно са омладинском организацијом села Љуба, дао је културно-просветну приредбу посвећену 27. годишњици Црвене армије. Певане су наше и руске песме, извођене хорске рецитације и приказан позоришни комад »Пашка«.

У програму и садржају свих ових приредби било је доста стереотипности: певачки хор, рецитације, краћи позоришни комад или скеч, »врабац«, партизанске песме и скоро обавезно политички говор на почетку сваке. Певане су песме: најпрехимна »Хеј Словени«, затим о Титу, »Другарска песма«, »У Будиму граду«, »На ливади зеленој«, далматинске народне песме, тихорске песме, хорска песма Стаљину, песма командиру Чапајеву, »Песма раду«, »Црвен је исток и запад«, »Ми чета смо бомбаша«, »Красни флот« (руска), »Песме донских Козака«, Марјане, Марјане«.

Рецитоване су песме: »Ми знамо судбу« (Алекса Шантић), »Долазак Црвене армије«, »Смрт фашизму« (на словачком језику), две песме из књиге »Биографија друга Тита«, »Црвеној застави«, хорска рецитација »Мртви пролетери«, »Гроб у жити« (Бранко Нопић) »Порука мајци«, »Козарка«, »Смрт девојке омладинке; »На Петровачкој цести« (Бранко Нопић), па песма Алексе Шантића »Мука« и »На Гази Местану«.

Давани су позоришни комади: Јован Јовановић Змај »Три хајдука« (драматизована балада), Славко Граховац »За слободу«, Бранислав Нушић »Светски рат«, Јанко Веселиновић »Бидо« (одломак), позоришни (руски) комад »Пашко«, нема слика »Срп и чекић«, Ирвин Шо »Покопајте мртве«, па »Партизанска част«.

У програму скоро сваке културно-просветне приредбе су обавезно и скечеви: »Два глува«, »Цестар Мујо«, »Мобилизација«, »Стара Власт«, »Адвокат и теле«, »Иване, звони«, »Циганин код четничког војводе«.

Биране су песме углавном за веће хорове (бригадне и батаљонске), које су се могле учити без нота, јер је већина певача била са села. За рецитације су узимане обично песме познатих домаћих песника које су својом снагом могле да обузму слушаоце и присутне гледаоце. Бирани су и играни познати позоришни комади (драме и певачки комади), мада се примећује и озбиљност неких комада, као што је овај Ирвин Шоа под насловом »Закопајте мртве«, написан још пре рата, који је доносио поруку борбе против рата и за мир међу људима. Скечеви су били бирани тако да буду лаки за разумевање, често и да насмеју, али увек са неком патриотском или социјалистичком поруком.

Било је увек довољно материјала за рад културно-просветних одбора и бригадних и батаљонских културно-просветних екипа: песмарица, збирки позоришних комада и скечева,

збирки рецитација, нотних свезака и осталог, који су редовно и у довољним количинама добијани од пропагандног одсека 21. дивизије, штаба 1. пролетерског корпуса и од пропагандног одељења штаба 1. армије. Седмог фебруара 1945. године, културно-просветни одбор 4. батаљона штампао је књижицу са десет партизанских песама у 25 примерака.

Формирање пропагандног одсека бригаде значило је квалитативно побољшање политичког и културно-просветног рада у четама, батаљонима и у бригади уопште, као саставном делу њене борбене и политичке делатности и њеног друштвеног живота. Пропагандни одсек био је у том смислу орган штаба бригаде и као такав руководио је свим културно-просветним одборима у батаљонима и четама. У пропагандном одсеку основане су и секције за поједине секторе.

У времену од 15. фебруара до 15. марта 1945. године Пропагандни одсек 5. бригаде и културно-просветни одбори батаљона организовали су по јединицама 107 предавања из општег образовања, највише из географије, историје, биологије и геологије. Борци су били необично заинтересовани за ова предавања јер су им она отвараала видике и знатно проширивала њихове општа знања.

Предавања из историје била су у вези са темама: постојбина старих Словена; долазак старих Словена на Балканско полуострво; кога су Словени затекли на Балкану, Византија; кратак преглед наше средњовековне историје; о Турцима и ропству под њима; први српски устанак; други српски устанак; Матија Губец и сељачка буна. Из географије и етнографије одржана су предавања: географски положај наше земље; наши суседи; области Срема и Славоније, Хрватске; о Европи; о континентима; о постанку земље; о висини и небеским телима и о кретању земље, а из биологије: о постанку човека.

У раду бригадне фото-филмске секције, иако је било значајних резултата, било је и доста пропуста. Био је то најслабији сектор у деловању пропагандног одсека бригаде. Секција је бројала три, а крајем фебруара 1945. године дошла су још два фотографа. Услед недостатака стручности код ових фотографа, пропадала је маса фотографског материјала, тако да је шеф пропагандног одсека извештавао: »Можемо рећи да имамо скоро више штете него користи. Снимци су у већини случајева мутни и неуметнички, тј. без имало репортерске спретности постављени. За ово време снимљена су 154 разна снимка, од којих је 139 прилично слабо успело, док 15 уопште

није успело. Сем тога на филмовима остало је много тога неразвијеног због тога што репортер изгледа још није расчистио основне појмове фотографије. У бригади немамо бољег репортера, те се морамо наравски вршећи строгу контролу њиховог рада и са њима привремено задовољити».³⁵⁴⁾

Фото-филмски репортери снимали су борце и догађаје на фронтовским положајима, па моменте са прославе првог санитетског митинга 21. дивизије, са свечане прославе 27. годишњице Црвене армије и разне друге догађаје из живота бораца 5. бригаде.

У овом временском периоду фото-вилмска секција организовала је и седам изложби фотографија: са положаја (9. фебруара 1945. године, са 18 фотографија), са санитетског митинга 21. дивизије (22. фебруара са 16 снимака), са прославе 27. годишњице Црвене армије (29. фебруара са 23 снимка) са алфаветског течаја 5. бригаде (2. марта, са седам снимака), из бригадних радионица (11. марта, са 18 снимака), са пробних маневара бригаде (15. марта, са 16 снимака) и 15. марта 1945. године организована је изложба са седам фотографија најбољих ученика бригадног алфаветског течаја.

У тешким временским и ратним условима на Сремском фронту, колико су могућности то дозвољавале, није никада запостављан политички рад и културно-просветни живот јединице. Да би се значајније утицало на борбени морал непријатеља у смислу његове деморализације, коришћена су разна пропагандна средства па су у току ноћи постављани и звучници близу немачких положаја и растурани пропагандни леци.

О фудбалу су чланови пропагандног одсека бригаде говорили по четама и агитовали за стварање четних или барем батаљонских тимова а писано је и у 3. броју бригадног листа »Јастребац«, у коме је аутор говорио о фудбалу у Краљевини Југославији и у новим, ратним условима стварања нове социјалистичке Југославије. Агитација и пропаганда на овом плану имале су успеха, па је у бригади било формирано неколико фудбалских тимова. Тако је 18. марта одиграна фудбалска утакмица између тимова 2. и 3. батаљона, која се завршила

³⁵⁴⁾ АОС, к. 1046, ф. 8/1, рег. бр. 2/1, *Извештај Пропагандног одсека 5. бригаде*, од 15. марта 1945. године, бр. сл., о раду културно-просветне секције у времену од 15. фебруара до 15. марта 1945. године, и АОС к. 1046, ф. 8/1, рег. бр. 3/1, *Извештај шефа пропагандног одсека 5. српске бригаде*, бр. сл., 15. марта 1945. године, о раду одсека у времену од 15. фебруара до 15. марта 1945. године.

победом бољег и уигранијег тима 3. батаљона, у коме се истакао као најбољи на терену командир Љушта. На дан 25. и 27. марта исте године одигране су утакмице тимова команди позадина 5. и 31. српске бригаде, и обе су завршене победом тима 5. бригаде (4 : 3 и 6 : 4), а 3. априла одиграна је утакмица између тимова 1. и 3. батаљона, у којој је тим 3. батаљона био далеко бољи и победио са 2 : 1.

ВЕЗЕ СА НАРОДОМ

Све чете и батаљони 5. бригаде, кадгод су имали времена, у предаху између две борбе и два покрета, одмор су користили да помогну овом напаћеном народу. Инетруктиван је, а и веома илустративан у том погледу чланак бораца Д.З. из 3. батаљона под насловом »Зашто помажемо наше пострадале крајеве«, објављен у 4. броју батаљонског листа »Ударник«, а борац К.П. Пише у 6. броју листа »Млади ударник« чланак »Берба кукуруза« о залагању бораца 3. батаљона у браћу кукуруза у селима Нештин и Бикићи, којом приликом је око 700 бораца у два дана обрало 104 јутра кукуруза, око 240 пуних кола. Из батаљона је сељацима било уступљено 15 кола, која су по пет пута превозила обрани кукуруз, значи 75 кола. Десетак бораца 1. чете 3. батаљона резали су винограде. Само четири бораца орезала су ударнички око 400 чокота.

О берби кукуруза борац Пајсије пише репортажу »Са бербе« и објављује је у истом броју листа »Млади ударник« износећи расположење и искрено разумевање бораца и сеоске омладине за време бербе, а борац Цвикераш пише чланак »Обрезавање винограда«.

Седмог фебруара 1945. године поводом акције прикупљања добровољних прилога за пострадале крајеве Југославије, у 4. батаљону прикупљено је 42.000 динара (1. чета 14.600 динара, 4. чета нешто преко 10.000, 2. и 3. чета по 7.000 и интендантура преко 2.000 динара).

Дописивање са људима из својих крајева уопште престављало је још једну од оних чврстих веза бригаде са народом, и та је активност стално била развијана и негована. Бригада је и у најтежим ратним условима на Сремском фронту одржавала тесне везе са Топлицом и Расином, на чијем тлу је и поникла и одакле је и потекла. Првог фебруара бригада је од народа Топлице примила велику пошиљку са 70 кг дувана и

папира, као и много пари зимских рукавица и чарапа, на чему им је захвалио политички комесар бригаде Јован Крстић Мргуд у чланку »Хвала им!«, објављеном у 2. броју бригадног листа »Јастребац«, у коме пише: »Зна народ Топлице да смо ми на фронту, да нам много треба и да немамо оно што нам треба... Примили смо са највећим задовољством. Ми са фронта захваљујемо им. Хвала народу Топлице. »У истом броју листа објављено је и потресно писмо другарици Лепосави Павићевић, борцу 4. батаљона, од оца из Шумадије, писано 16. јануара 1945. године, које речито говори о великој љубави народа Топлице и Шумадије према својој 5. бригади. Као да се наставља на »Писмо оца« из прошлог броја, помоћник политичког комесара 3. чете 2. батаљона објављује песму »писмо оцу«, у коме се обраћа свим очевима који су своје синове послали у народноослободилачку борбу, па песму завршава строфом:

Знам, оче, да си стар и изнемогао,
Знам да сам био узданица твоја,
Али ипак, оче ја не бих могао
Да останем по страни од овога боја.

Средином марта на адресу омладинске организације 3. чете 3. батаљона стигао је одговор на њено раније писмо упућено омладини топличког села Трбуња, објављено у 6. броју батаљонског листа »Млади ударник«, у коме пише: »Када сте нам се ви заклели да ћете мрског непријатеља гонити до коначног уништења, ми вам се заклињемо да ће наша организација постати још чвршћа и да ћемо што више допринети да се непријатељ што пре уништи.«

Упорним политичким, васпитним и културно-просветним радом подизала се политичка свест бораца. Посебно је тај рад био појачан са новим борцима, у томе се успевало и народ је упознаван са тим резултатима. Десетар Јовица из 3. чете 4. батаљона, у 4. броју батаљонског листа »Млади борац«, марта месеца, пише писмо омладини свог села Озрема: »Омладино села Озрема, Зар вас није срамота седите код својих кућа и да не ступате у наше редове. Сваком омладинцу треба да је дика кад се назива партизаном... Не треба да седите код кућа, па сутра кад ми дођемо кућама да нас гледате низ нос. Немојте да мислите да је вама код куће најбоље. Нама треба да је дика кад се боримо против непријатеља који је код нас у Шумадији починио море недела и злочина«.

Од 1. фебруара до 1. марта 1945. године само у 4. батаљону написано је око 30 колективних писама бораца омладини у позадини, односно у Србији: омладини среза лепеничког, затим села Горњи Бранетић, Обреж, Добрић, Озрем, све у срезу таковоском, као и омладини топличких села Бели Камен и Горња Јошаница. Највише ових писама написали су борци 3. чете 4. батаљона.

ШТАМПА

Штампа као огледало сложености укупне борбене и политичке активности и живота ове славне српске народноослободилачке бригаде негована је и развијана далеко више и богатије за време једномесечног одмора у селу Л>уба.

Већ у другом броју назив бригадног листа је промењен у »Јастребац«, по планини која је била колевка и симбол Треће јужноморавске бригаде. Други број бригадног листа изашао је 1. фебруара 1945. године, и штампан је на писаћој машини и умножаван на гештетнеру. Изашло је пет бројева овог листа.³⁵⁵⁾ Лист је испуњен општим чланцима. Уводник је био чланак »Наши задаци«, писао га је очигледно неки руководилац јер и говори о задацима старешина, позивајући се на искуство Црвене армије. Лист је прошаран паролама. У чланку »Пета српска ударна бригада прославила је годишњицу свога оснивања« непотписани чланкописац детаљна наводи говоре бригадних, дивизијских и армијских руководилаца, скоро као да даје стенограм. Запажена је поздравна реч команданта бригаде, капетана Теодосија Парезановића, под насловом »Борцима Пете бригаде«, док Д.Ј. у чланку »Само напред« говори о борбама код Отока и чланак зачињава хумором кад описује заробљавање четворице усташа. Други аутор говори о храбрости политичког комесара чете Ј. Матића Браце, а један аутор, као у писменом задатку, пише о борби код Шаренграда. Много је било чланака о протеклим борбама батаљона и чета 5. бригаде. Секретар бригадног комитета СКОЈ-а Градимир Јовановић у чланку »Како се боре наши омладинци« лепо пише о храбрости пушкомитраљесца из 4. батал.она и о рањавању борца Мирка Пашића, који је иако тешко рањен, помогао свом рањеном помоћнику, и о воднику Јовици Филиповићу,

³⁵⁵⁾ Библиографија издања, **НА**, одредница број 3519. - Назив »Јастребац« имао је лист Јастребачког партизанског одреда »Никодије Стојановић Татко« (Налази се у АОС).

тешко рањеном, а који се незалечене ране вратио у бригадни строј. Санитетски референт Вида Богичевић пише надахнути чланак »Санитар« а једна песма посвећена је куририма »Курирова смрт«, и говори и о погибији команданта Саве Влашко-вића.

За свечану прославу поводом 27. годишњице оснивања и развоја Црвене армије скоро у свим четама и батаљонима као и у јединицама при штабу бригаде објављени су посебни бројеви листова и зидних новина посвећених овом великом јуби-леју.

Лист »Јастребац«, који је издавао пропагандни одсек бри-гаде, већи део свог трећег броја од 23. фебруара 1945. године посветио је Црвеној армији. Песму »Да здравствујет краснаја армија« објављује Живота Камперелић из 2. чете 2. батаљона док Папож Маржан пише чланак »Хвала Црвеној армији« у коме показује своје солидно знање из руске књижевности. Лист је проткан мислима из говора и чланака друга Тита. Ко-мандант бригаде Теодосије Парезановић пише дужи чланак »Црвена армија наш узор«, а Д. Вујатовић износи своја сећања у чланку »Сусрет са Црвеном армијом« у Рачи (крагујевачкој), па каже: »Нашој срећи нема краја. Гледајући челичне цинове ми смо се осећали јачи и снажнији, него икада до тада. Сада нам нико ништа не може, говорили су наши борци«. Борац Марселић објављује чланак »Кримска конференција и Југосла-вија«, јер је то била актуелна политичка тема у политичком раду у бригади. Непотписани аутор објављује песму »Није да-леко«, а борац Радичевић у чланку »Један дан са црвеноармеј-цима« описује како се он, са једном групом бораца, негде исп-ред Београда изгубио из своје колоне и прикључио једној је-диници Црвене армије и са тог дана понео неизбрисиве утис-ке о срдачности ових црвеноармејаца. Опет се јавља борац Д. Вујатовић са чланком »Заједно« и сећа се заједничких дана са црвеноармејцима у борбама против Немаца у селу Мартинци. Живо је описано и учешће храброг пушкомитраљесца Борђа Петровића, а Божидар Панић из 4. батаљона се сећа борби за ослобођење Београда.

Од четвртог броја »Јастребац« (15. марта 1945. године) мења изглед, штампа се и даље на писањој машини, али у цеп-ном формату, и у новој техничкој опреми, с тим што је на на-словној страни дат и садржај листа. Издавач је сада био гро-пагандни одсек 5. српске бригаде.³⁵⁶⁾ објављен је чланак »Са

³⁵⁶⁾ АОС, ш. к. 56, док. 4/3, *Лист »Јастребац«*.

прославе 27. годишњице Црвене армије», у селу Љуба. Чланак је интересантан јер има доста података о бригади.

У истом, четвртом броју листа политички комесар 1. батаљона Звонимир Бастић пише чланак »Мисао словенска«, мање-више политичког садржаја и стила превише високог за борце, али су зато по стилу далеко читљивији чланци »Извиђач«, »Пуцај у све што је швапско«, »Друга десетина«, у којима се говори о храбрим делима бомбаша и пушкомитраљезаца. Са две песме: »При последњем задатку« и »На гробу партизана«, писаним јануара 1944. године у овом броју се појављује борац Б. Гавриловић. Песме су испеване са римом, у њима има садржаја и порука, читљиве су, мада помало и сентименталне, али допиру до срца бораца.

Четврти број, за разлику од ранијих, уводи први пут одвојене рубрике. У рубрици Културно-просветни живот има много података о живости и успеху ове делатности бригаде у том времену. У њему је објављено и писмо једног оца, који својим синовима саветује крајња напрезања у борбама за коначно ослобођење наше земље: »Дужност вршите савесно и увек на време, јер то од вас тражи народ и борба много. Радом ћете постићи да будете велики људи. Будите достојни свога војничког имена, радите јер вас чекају и већи задаци...» У истом броју објављен је и чланак »Са санитетског митинга«, у коме су још једном констатоване све особине које треба да има сваки санитетлија.

У бригадном и батаљонским листовима увек је негован култ одржавања личног наоружања, па аутор Бока, борац 1. батаљона, пише чланак »Божидаров митраљез« у коме истиче истинску љубав Божидара Ерића према свом пушкомитраљезу. Топао је и споменични чланак Звонка Бастића о погинулом политичком комесару чете Љубисаву Микићу Љуси. Запажена је Камперелићева »Песма Космају«.

Богат је по садржају и по броју сарадника био и пети број »Јастрепца«, који је увео и нову рубрику Ратне вештине, а истиче се и чланак »У напад« о храбром пушкомитраљесцу Веребићу, а и о подвигу Видана Благојевића, коморције из 2. батаљона, који је са поквареном пушком заробио три Немца, као и чланак »Тако пролазе сви зликовци«, од М.Е., борца 3. батаљона, о заробљавању једног Немца. Већ познати песник М. Папеж објављује паролашку, али симпатичну песму »Број«, коју завршава строфом: »Ново ће друштво из жртава нићи, (Крв - патње биће нам плодни,

Новог човека ми ћемо подићи,

Природи то је пут угодни«, а песмом »Стражар у Срему« поново се јавља Живота Камперелић, који пева малу оду, завршавајући је стиховима:

»Али будно око стражара,
Опрезно његово ухо,
У поноћно доба глухо
Он чува уморне ровове
И у њима уморне другове
Од гује из сремске равнице«.

Од овога броја у листу је уведена и спортска рубрика у којој, на политички начин, »Неколико речи о фудбалу«, пише непотписани аутор, а вероватно исти аутор наводи да је 18. марта 1945. године одиграна и фудбалска утакмица између 2. и 3. батаљона, а 25. марта исте године утакмица између тимова команде позадине 5. бригаде и 31. бригаде, па наводи да су обе утакмице протекле у најбољем реду.

Бригадни лист био је и »Млади ударник«, који издају омладинци 5. српске бригаде. Било је предвиђено да излази једанпут месечно. Изашла су само два броја, оба на Сремском фронту, циклостил. Насловна страна била је штампана и илустрована.¹⁵⁷¹ Разноврстан и динамичан по садржају, узимајући за сараднике омладинце из ровова, лист је био врло добро примљен код борачког састава, а добром пријему допринела је солидно техничко уређење листа.

Међу песницима су Владимир Братић са песмом »Титу«, затим већ познати Благоје Гавриловић, који у песми »При последњем задатку« топло пева о погинулом другу, па опет В. Братић у песми »Боримо се за слободу« пева о првим партизанима, о којима на крају каже:

»Ал дође жељна сдобода,
Доћи ће и тај дан
Када ће гордо и смело
Завршити почето дело
Наш млади партизан«.

Од политички усмерених и обрађених чланака на првим страницама је »Какав треба да буде комсомолац«, од Градимира Јовановића, секретара бригадног комитета СКОЈ-а, као и чланак под насловом »Припреме за прославу Светске омладинске недеље«, у којем аутор Ј.Д. општим паролмаа и рече-

357) Библиографија издања, н.д., одредница број 2986 (примерак у АОС, ш.к. 56, рег. бр. 6/3).

ницама позива омладину бригаде на такмичење по свим секторима живота и борбе бригаде. У »Позиву на сарадњу« уредништво се показује скромним, па на крају позива каже: »Овај лист у многоме се разликује од великих дневних листова. Овде нема новинара и штампара, читалачке публике која лист купује, директора¹ и др., него заједнички рад свију и у писању и у штампању, као и у читању. Кроз њега ће се огледати сарадња свију чланова на свим пољима рада«. Био је то први позив на колективно уређење и издавање листа.

Далеко бројнији, интересантнији и читљивији били су чланци, записи и цртице с борбеног пута бригаде. То су лични доживљаји, сећања и утисци из појединих борби и прошлих маршева, у њима се пише о живим људима, борцима и о њиховим подвизима. Тако Јовица Андрић пише »Жеља рањеног комсомолца«, а аутор Зиројевић у напису »Први пут у борби« сећа се борби против Немаца под Авалом, мада не наводи имена, а не говори много ни о својим осећањима и утисцима. Љубомир Нововић у сећању »Мој први јуриш« богатији је утисцима, јер су му Немци убили оца, а песник Влад Братић у недовршеној скици »То су њихова дела«, која је могла постати и прича, говори о зверствима Немаца према једној српској породици.

У три веће, могло би се рећи, репортаже: »Из борбе за народну слободу«, »Борба за Ужичку Пожегу« и »Поново на старом положају«, аутор Градимир Јовановић, испуњавајући први број овог омладинског листа, са доста живости даје податке из борбеног историјата 5. бригаде. О четној болничарки Соњи, непотписани аутор, потресно пише о чланку »Рањеник се захваљује болничару«, о борби код Отока пише Драгутин Маневић у чланку »За нас нема препреке«, истичући велику храброст Гаврила Војновића, а Миливоје Игњатовић пише о храбром пушкомитраљесцу, коме не наводи име и презиме.

Издавачка делатност у батаљонима била је такође значајна и релативно богата. Новембра и децембра 1944. године у првом батаљону је објављено пет бројева батаљонског листа »Млади борац«, у 2. батаљону исто пет бројева, само један број у 3. и три у 4. батаљону, укупно 14 бројева батаљонских и девет бројева четних зидних новина.

Од 1. до 16. марта 1945. године у батаљонима је објављено 10 листова, а у 98 примерака издаване су по четима зидне и џепне и одржаване усмене новине и издато девет батаљонских зидних новина, што је све речито говорило о великом интересовању бораца и старешина за писану реч.

У 1. батаљону издавана су два батаљонска листа: »Омладинац«, чији је први број изашао почетком 1945. године, и изашла су четири броја, и омладински лист »Млади херој«, чији је први број изашао 14. марта 1945. године. Оба листа штампана су на шапирографу.³⁵⁸

Културно-просветни одбор 2. батаљона издавао је лист »Наша је победа«, чији је први број изашао децембра 1944. године, на Сремском фронту, а број 4-5. изашао је 28. фебруара 1945. године у селу Азуба. Цепни формат, умножаван је такође на шапирографу, и на корицама је имао солидно израђен уметнички цртеж - два партизана у борби.³⁵⁹

Већим делом број 4—5. листа »Наша је победа« посвећен је Црвеној армији и прослави њене годишњице. Објављено је неколико песама и чланака. Већ афирмисани аутор Живота Камперелић, помоћник политичког комесара пратеће чете 2. батаљона пише уводни чланак »Црвена армија« - залога слободе и мира«. Мирослав Станковић, борац износи своја сећања у чланку »Ми хитамо ка Црвеној Армији«, а о истој теми пише и Александар Срејић, борац 2. чете, у чланку »Долазак Црвене армије«. Борац Јован Андрић чланак »Сусрет са Црвеноармејцима« завршава речима: »Као врхунац необуздане радости, видела се по нека суза која би полетела из нашег ока... а Славиша Јоксић, хигијеничар 2. батаљона, пластично износи своја сећања на сусрет Пете бригаде са јединицама Црвене армије у Рачи (Крагујевачкој), прилично је исцрпан и чланак К. Синђића, заменика батаљонског интенданта »Мој сусрет са Црвеном армијом«.

У истом броју објављено је и неколико песама посвећених Црвеној армији. Живота Камперелић далеко је интересантнији у песми »Да здравствујет Краснаја армија« (акростих, како је сам назива), Радоје Срећковић, политички делегат батаљонске интендантуре, објављује песму »Црвена армија«, прилично мисаону и са јасном поруком, са добро укомпонованим стиховима, а аутор са потписом Жи-Ка (ако опет није Камперелић) песму »Није далеко«.

Овај број батаљонског листа био је богат чланцима, песама, знатно се проширио круг сарадника из редова бораца. Жи-ка је аутор и песме »Стражар у Срему«, у којој топло пише о важности стражарске дужности. Са песмом »Смрт младог митраљесца« Ранко Јовановић се обраћа топлим речи-

³⁵⁸ АОС, ш.к. 56, рег. бр. 8/3.

³⁵⁹ Исто, бр. 9/3.

ма сестри погинулог митраљесца Милована, а непотписани аутор објављује песму »Васин Максим«.

Чланак »Наша борбена омладина« пише већ поменути аутор Драгутин Срејић, опет један непотписани аутор пише рељефно »Мој доживљај у борби са Немцима«, а политички делегат Милета Обућина у кратком, али згуснутом чланку »Одбрана Шаренграда« пише о жестоким борбама против Немаца код ове сремске варошице, док се К. Синђић, у кратком чланку »Успомена са једног јуриша«, говори о храбром борцу, свом другу који је у тој борби тешко рањен. Борац Велимир Брајовић у чланку »О дисциплини у нашим јединицама« поручује: »Наша дисциплина не сме да се сведе на жандармисање руководећих другова, да се осећамо само онда одговорним кад нас посматрају очи других, него и да свесно контролишемо поступке, чији ми сами морамо бити посматрачи«.

Лист културно-просветног одбора 3. батаљона носио је наслов »Ударник«. Први број изашао је у Прњавору 20. јануара 1945. године. Рањен је на писаћој машини. Излазио је петнаестодневно. Четврти број овог листа изашао је 22. фебруара 1945. године и био је посвећен Црвеној армији.³⁶⁰ Два чланка је објавио Д. Јанићијевић. »Дошли су они« и »Зашто они беже«, затим Б. Ранковић чланак »Сусрет са Дрвеном армијом«, док Д.Ј. у дужем чланку под насловом »У заједничкој борби са њима« пише о борби против Немаца код Шаренграда, у којој су учествовали и руски морнари из Дунавске флотиле, а Б. П. пише чланак »Хвала Црвеној армији«.

О храбром куриру Живадину Шврћи пише Бранислав Николић, политички делегат из 1. чете, Б. Панић објављује чланак »Борба за ослобођење Београда«, а Миланка Маринковић, болничарка 1. чете, пише песму »Мајци погинулог сина«, са поруком у последњој строфи:

»И цео ће народ њима пошту дати,
За слободу народа погинуше часно
Тад и ти ћеш, моја мила мати,
Уздахнути силно и кликнути гласно
И мој син је некад, некад давно пао,
За слободу народа и живот је дао«.

У песми »Палом другу Тики« пише захвалницу Спасоје Благојевић, политички делегат 1. чете, свом погинулом командиром чете Тики из Топлице.

³⁶⁰ ИСТО: бр. 10/3.

Лист културно-просветног одбора 3. батаљона био је »Млади борац«, чији је шести број изишао 1. априла 1945. године. Штампан на машини, цеоног формата, на 20 страница текста, лист је имао доста сарадника из борачког састава.³⁶⁾ Аутор песме »Порука мајци« је Параћинац В. Ј., Б. Гавриловић у песми »Вила с Копаноника« топлим стиховима пева о погинулој болничарки, а Јосип Шуста, политички делегат 1. чете, пише чланак »Ми пролазимо кроз Хрватску«, у коме пледира за братство и јединство Срба и Хрвата, па каже: »Срби и Хрвати увек су тежили братству и јединству, али су постојале разне клике које су онемогућавале да се то оствари«. Лист је имао неколико редовно негованих рубрика: чланци, песме из борбе, са одмора, фронт и позадина, са бербе, са положаја, интендантура, културно-просветни рад и спорт. У свакој рубрици била су два до три чланка или песме.

Развијена је била издавачка делатност и културно-просветног одбора 4. батаљона, чији се лист звао »Млади борац«. Први број је изашао још 1. новембра 1944. године и до краја године изашао је још један, а у 1945. години још пет бројева, с тим што је четврти број био јубиларан. Штампан је на писаћој машини, а неки бројеви куцани су латиницом.³⁶²⁾

Песници у »Младом борцу« били су: Чета са неколико песама: »Како умире партизан«, »Ти си пао«, затим Благоје Гавриловић са родољубивом песмом »Козарка«, коју завршава строфом: »Јулско врело сунце, изгријало давно

Она јоште седи на огранку села

И погледа често низ Кнежпоље равно а гордости облак лебди јој сврх чела«. Исти аутор објављује и песму »При последњем задатку«.

О протеклим борбама пишу: М. Оташевић »Јуриш на Мартинце и даље напредовање«, М. Печић »Борба у Отоку«, док борац Марјан у чланку »Пример пожртвовања« пише како су борци 4. батаљона, у борби код Мартинаца, спасли животе четворици бораца из 31. српске бригаде. О борби код Отока пише и аутор Сима - о погибији храброг Милорада Ивковића, политичког делегата 3. чете 4. батаљона, као и Костја о храбрим пушкомитраљесцима Бошку Веребићу и Борђу Петровићу.

Већина ових листова технички је била слабо опремљена, што је разумљиво када се знају тешки животни услови на Сремском фронту и недостатак материјалних средстава и оп-

36) АОС, ш. к. 56, рег. бр. 11/3.

362) АОС, ш. к. рег. бр. 12/3, 13/3, 14/3 и 15/3.

реме за издавачку делатност. Листови су рађени углавном на циклостилу или на гештетнеру, а неки и на писаћој машини. Било је много граматичких и словних грешака. Листови и новине били су слабо илустровани, али се ипак напредовало, заједно од места у коме се налазила бригада.

Сарадници листова били су најпре војни и политички руководиоци, у почетку су ретки били сарадници из редова бораца. Борци, па и старешине, тешко су се привикавали на мисао да су батаљонски листови и четне зидне новине и џепни листови огледало конкретног живота јединице, тешко су и са напором писали чланке о животу, борби и проблемима и раду своје јединице, већ су писали дуге и опште чланке о НО борби и слично, па су батаљонски листови добијали карактер неког билтена, за разлику од четних листова, који су ипак одражавали конкретну стварност и живот јединице. Било је мало хумора и сатире. Ради побољшања квалитета листова и обогаћивања њиховог садржаја, пропагандни одсек бригаде правио је месечни програм чланака и дописа и правовремено га достављао културно-просветним одборима батаљона и чета.

Развијена је била издавачка делатност и у четама.

Аутор Ристо Кајац, помоћник политичког комесара 2. чете 2. батаљона, у четвртном броју батаљонског листа »Наша победа« у чланку »Зашто издајемо зидне новине«, поред осталог каже: »Има више разлога због чега се у нашој војсци, као најпогоднији облик штампе, практикује баш зидне новине... Зидне новине у нашој војсци најбоље средство да борци могу на неки начин да изразе своје жеље, мисли, осећања, да испричају своје доживљаје из живота и борбе. Шири значај ових новина је у улози да васпитавају и откривају код другова духовну снагу која лежи у њима, да им путем новина дају могућност за што јаче културно, политичко и војничко изграђивање. Ово је једна од главних могућности нашег јачег и дубљег самооспособљавања, које је од несумњивог значаја о општи развитаку наше јединице... «

Скоро свакодневно у борбама и дугим напорним маршевима старешински и борацки кадар 5. бригаде упорно је тражио и налазио времена за културно-просветни рад, а пре свега за што чешће издавања батаљонских и четних зидних новина и водних џепних листова. Међутим, тек на Сремском фронту, упркос тешким животним условима, објављено је много зидних новина. Њихов квалитет је стлабо побољшаван, број сарадника из редова бораца био све већи, а садржај но-

вина све разноврснији и конкретнији и приближен борцима чета и водова.

У 1. батаљону, до краја марта 1945. године, објављено је и 18 зидних новина и цепних листова, а 14. марта и батаљонске зидне новине. У 2. батаљону објављено је 11 зидних и седам цепних новина и три броја батаљонских зидних новина. У четири чете и у једном радном воду 3 батаљона, само у фебруару 1945. године, објављена су четири броја четних зидних новина, пет цепних листова и четири броја батаљонских зидних новина. За последњих 15 дана марта 1945. године у 3. батаљону изашло је 18 бројева зидних новина, од којих: једне батаљонске, двоје водних, једне зидне новине аналфабета и 14 бројева четних зидних новина, од којих су четири броја изашла на самом положају. У 4. батаљону у овом истом периоду објављено је 12 зидних и шест цепних листова и три броја батаљонских зидних новина.³⁶³⁾

Културно-просветни одбор 4. батаљона издао је лист 3. чете »Наша трећа ударна«. Први број изашао је почетком 1945. године (нема датума извештаја), штампан је на писаћој машини, цепног је формата.³⁶⁴⁾ У редакцијском позиву на сарадњу речено је: »Да би се што више постигло у просвећивању бораца, борци и руководиоци 3. чете 4. батаљона су одлучили да издају и цепне новине III чете. Оне имају за циљ да повећају просвећеност код наших бораца, а уједно и упознавање бораца од других чета са радом у нашој чети. У тим цепним новинама излазиће научни и просветни чланци, новости из чете и мало шале«.

Борци и старешине 5. бригаде слали су своје чланке и дописе и за ратни лист 21. народноослободилачке српске дивизије »Кроз борбу«, чији је први број изашао у издању пропагандног одсека дивизије, 1. фебруара 1945. године, затим за лист пратеће чете и приштапских јединица 21. дивизије »Наш гласник«, који је почео да излази 15. новембра 1944. године у Сремској Митровици, па за лист свих пратећих јединица 21. српске дивизије »Омладинска буктиња«, чији је први број изашао у Илоку, 21. марта 1945. године, као и за лист противавионског дивизиона 21. дивизије »Противавионац«, чији је први број изашао почетком 1945. године, па за лист чете за везу 21. дивизије »Уларници«, чији је први број изашао у Срему, 1. фебруара 1945. године, дневник 21. српске дивизије

³⁶⁴⁾ АОС, ш.к. рег. бр. 16/3.
> АОС, к. 1046, ф. 8/1 рег. бр. 2/2, *Извештај о стању штампе у 5. српској бригади у времену од 15. II до 15. III 1945. године.*

»Вести«, чији је први број изашао код Бакова 14. априла 1945. године. Сарађивали су и у листу Првог пролетерског корпуса »За победу« (који је од фебруара 1945. године постао лист 1. армије).³⁶⁵

Ћ општој резерви штаба 1. армије НОВЈ 21. дивизија била је месец дана (од 8. фебруара до 8. марта 1945. године). Пета бригада распоредила се и биваковала у селу Љуба. Једномесечни одмор у потпуности је искоришћен за организовање бригаде за предстојеће борбене операције - пробој Сремског фронта, али и за развој унутрашњег политичког живота и културно-просветног рада и за живу и плодносну активност партијских и скојевских организација и за усавршавање организације и рада штабова и команди. Радило се организовано по плановима штаба бригаде и онима добијеним од виших штабова и форума и по њиховим директивама и писмима, али и по непосредној и сталној иницијативи бораца и старешина.

Војностручна обука изводила се по програму и плановима добијеним од штабова 21. дивизије, као и по онима који су створени у штабу бригаде и штабовима батаљона. Изведена је јединачна, десетична, водна и четна обука, а одређено је и неколико тема из батаљонске обуке. Изведено је и неколико практичних вежби на самом терену. Успешно је организована и спроведена обука бораца и упознавању новодобијеног личног наоружања углавном совјетске производње, и општих оруђа, извршено је и неколико успешних гађања. Скоро у потпуности је савладана обука у фортификацији тако важна за ратовање на равничарском земљишту у Срему. Обука истакнутих и храбрих бораца за старешинске дужности обављала се и даље преко курсева при штабу бригаде и штабу 21. дивизије. Прочитано је много војностручне литературе.

Усавршавала се организација позадине, санитета, обавештајне службе и службе везе.

Разноврстан је, актуелан и успешан био политички рад са борцима и старешинама. Обрађене су многе теме из политичке ситуације у свету, код суседних земаља и у земљи. Праћење тих догађаја било је актуелно и добро организовано пра-

³⁶⁵ > Библиографија издања, н.д., одреднице број 2785, 3120, 3380, 3670, 4086, 4168, 4245, и АОС к. 1042, ф. 5, док. 5, Секција за штампу пропагандног одсека 21. дивизије, 1944. године доставља бригадама *Унутрство за вршење дописничке службе*.

ћењем дневне штампе и одговарајуће литературе. Како политичка свест масе новодошавших бораца није била на довољној висини обрађено је много тема из развоја НОБ у земљи и у појединим крајевима Југославије, са краћим освртом на политичке прилике у Краљевини Југославији. Борци су упознати са предводничком улогом Комунистичке партије Југославије и друга Тита у организовању и развоју народног устанка, а велика пажња обрађана је увек детаљном проучавању одлука Другог заседања АВНОЈ-а и њиховом значају за изградњу нове Социјалистичке Федеративне Југославије. Интензивно се радило на успостављању и учвршћивању веза бригаде са народом.

Велику и живу активност развијале су партијска и скојевска организација, при чему је значајну улогу у побољшању рада ових организација имала Прва конференција КПЈ 21. дивизије, одржана 20. фебруара 1945. године у Илоку, уз учешће 204 делегата из свих јединица дивизије.

Разноврстан је и успешан био културно-просветни рад у бригади у условима живота у позадини фронта, у релативним условима мира. Описмењено је преко 200 бораца, објављено преко 130 бројева бригадног и батаљонских листова и четних зидних новина и знатно је омасовљен круг писаца чланака у листовима и новинама, посебно оних који су били тек описмењени. На подизању културног нивоа бораца радило се такође много и успешно, о чему говори и подтак о 107 предавања, највише из географије, историје, биологије и геологије. Дато је много културно-просветних приредби за јединице и за народ, организовани су масовни четни и батаљонски хорови, умногоме је побољшан квалитет и разноврснији постао садржај тих приредби.

У планским и организованим настојањима да створи и оформи храброг борца високе политичке свести и просвећеног, команде и штабови јединице, политички органи и партијска и скојевска организација упорним и свакодневним ангажовањем у потпуности су искористили једномесечни предах између тешких борби вођених од Генералног канала до Отока и оних које су бригади предстојале у будућем пробоју Сремског фронта да постигну заиста значајне резултате на војном, политичком и културно-просветном сектору рада и живота бригаде. Било је то време стварања високог борбеног морала огромне величине бораца и свих старешина, носилаца идеје братства и јединства свих народа и народности, с обзиром на територију на којој је бригада изводила своја борбена дејства и спроводила своју политичку и културно-просветну активност.